

Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin başlandığı ilk vaxtlarda erməni millətçi-separatçılarının ölkəmizə qarşı ərazi iddiasının əsassızlığını və haqsızlığını elmi baxımdan sübut edən alimlərimizin sırasında Qarabağ tarixi üzrə mütəxəssis kimi mən də “Kürəkçay müqaviləsi və Qarabağın sonrakı tarixi taleyi” adlı bir məqalə yazdım. O zaman tarixi mənbələrin müəyyən mənada əlçatmaz olması çətinliyi ilə mən də qarşılaşdım. Məsələ burasında idi ki, bu mövzu ilə bağlı qaynaqları və həqiqətləri hakim kommunist rejimi 7 qfıl altında saxladığına, bəzi mənbələr isə xaricdə olduğuna görə milli tariximizdə ciddi boşluq mövcud idi.

Həqiqət xatirinə deyim ki, Dağlıq Qarabağ probleminin qaynaqları, səbəbləri və nəticələri ilə bağlı tədricən xeyli əsər yazıldı. Lakin sovet dövründən ermənilərin açıq-gizli şəkildə çap etdirdiyi yalan və uydurma dolu müxtəlif səpkili yazıları kifayət qədər cavablandırmaq üçün tarixçi alimlərimiz bundan sonra da çox iş görməlidirlər. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının prezidenti, akademik Ramiz Mehdiyevin Qarabağ tarixi, eləcə də erməni ekstremizmi ilə bağlı silsilə əsərləri isə bu yöndə ciddi tədqiqatlar üçün mayak rolunu oynayır.

Geniş bilik və dərin təfəkkür sahibi, zəngin idarəçilik təcrübəsi olan alimin bu mövzuda qələmə aldığı əsərlərdən sonuncusu olan “Tariximizin xanlıqlar dövrünün siyasi irsi sənədlər işığında” kitabı erməni separatçı-millətçilərinin ədalətsiz iddialarını və Ermənistanın Azərbaycana qarşı hərbi təcavüzünün saxta ideoloji əsaslarını alt-üst etmək baxımından son dərəcə önəmli bir mənbədir.

Akademik Ramiz Mehdiyevin milli tariximizin mürekkəb və gərgin hadisələrlə zəngin xanlıqlar dövrünə dair qaynaqlara müraciət etməsi indi qədər tarixşünaslığımızda həllini gözləyən qaranlıq məsələlərə aydınlıq gətirmək, ağ-qara ləkələri aradan qaldırmaq baxımından olduqca aktualdır. Topluda xanlıqlar dövrünün ictimai-siyasi və etnik-mədəni proseslərinə bir çox aspektdən obyektiv elmi şərh verilmiş, tarixə münasibətdə erməni saxtakarlığı problemi xüsusi hədəfə alınmışdır. Bu dəyərli əsər tarixə qeyri-ciddi münasibəti dəyişməklə bərabər, ondan ibrət dərsi almaq, dostu düşməndən seçmək, gələcəyin doğru yolunu düzgün müəyyənləşdirmək üçün aydın yol xəritəsidir.

22 orijinal sənəddən ibarət toplu xanlıqlar dövrünün dərin siyasi təhlilini verən, önəmli fakt və hadisələrin tarixi mahiyyətini şərh edən misilsiz elmi mənbədir. Bu toplu tarixşünaslığımızda ciddi elmi mübahisələrə səbəb olan bir sıra mühüm problemə düzgün münasibəti, qaranlıq məsələlərin izahının tutarlı əsaslarını dövrüyyəyə gətirib. Burada Azərbaycan tarixinin xanlıqlar dövrünün bütün həyatı siyasi və tarixi baxımdan, müqayisəli şəkildə təhlil edilir. Xanlıqlar dövrü Azərbaycan dövlətçiliyinin və xalqının tarixi taleyində mühüm mərhələlərdən biridir. Bu tarixi dövr Azərbaycanda böyük bir dövlətçilik ənənəsinin dağıldığı, mərkəzləşmiş iri dövlətin xırda yerli idarəçilik vahidlərinə parçalandığı və iki imperiya arasında bölündüyü dövrdür.

Tarixçilərin əsas missiyası keçmiş olduğu kimi yazmaqdır. Bu baxımdan “Tariximizin xanlıqlar dövrünün siyasi irsi sənədlər işığında” toplusu tarixşünaslığımızda ciddi bir boşluğu doldurmağa xidmət edir. Toplu Azərbaycan tarixinin yeni dövrünə dair müxtəlif aspektlərdə problemlərin şərhinə, xüsusilə xanlıqların siyasi, iqtisadi və sosial tarixinə, Azərbaycan dövlətçiliyinin və Azərbaycan xalqının təşəkkül edib formalaşmasına dair çoxönlü tədqiqatlara istiqamət vermək baxımından da gərəklidir.

Xanlıqlar dövrünə qədər ermənilərin Səfəvi dövləti əleyhinə xristian katalikosluğuna casusluq etməsi, sonrakı dövrdə Avropa və Rusiyadakı havadarlarının fəal dəstəyi ilə saxta “Erməni məsələsi”nin ortaya atılması, Azərbaycan torpaqlarında erməni dövləti yaradılmasına cəhdləri, nəhayət, ermənilərin İran və Anadoludan kütləvi surətdə tarixi ərazilərimizə köçürülmələri və millətçi-separatçı fəaliyyətləri ki-

tabda toplanmış tarixi sənədlərdə təkzibolunmaz dəlillərin fonunda bir daha açıq-aydın görünür. Akademik Ramiz Mehdiyev bu barədə yazır: “Ermənilərin Türkmənçay və Ədirmə müqavilələri əsasında Azərbaycan ərazilərinə köçürülməsi, burada ayrıca erməni vilayətinin təşkili, xalqımızın bütün dövlətçilik, suverenlik atributlarının tədricən məhvi adı çəkilən

əmin olaq”. Göründüyü kimi, bu həqiqəti bilmədən həmin proseslərin mahiyyətini sonadək anlamaq mümkün deyil.

Akademik topluda tarixi faciələrimizə səbəb olan bir sıra amillərə də aydınlıq gətirilir: “Ancaq vurğulanan amillərin heç biri Azərbaycan xanlarının xalqın gələcək taleyinə etinasız münasibətinə, sərhəd tanımayan yersiz siyasi iddialarına, mənəmənəmliyinə bəraət qazandırmaq gücündə olmadığı kimi, onların üzərindəki tarixi məsuliyyəti də təmizləyə bilməz”.

Alim bu böyük bəlanın nəticələrini, onun vaxtilə qarşısının alınmasının mümkünüyünü və düzgün çıxış yolunu diqqətə çatdıraraq vurğulayır ki, Azərbaycan xanları vaxtilə birləşib ümumi düşməne qar-

soydaşlarımızı tarixən Qərbi Azərbaycan sayılmış ərazilərdən son nəfərinədək qovması, Dağlıq Qarabağı, həmçinin onun ətrafındakı 7 rayonu qəsb etməsi ilə nəticələnmişdir.

Bununla bağlı maraqlı müqayisə aparan tədqiqatçı tarixi proseslərin axarı fonunda nəticəni diqqətə çatdırır: “Apardığımız bu paralel tarixin, həqiqətin də, təkrarlanması haqqındakı fikrin ən bariz nümunələrindən hesab oluna bilər. Gətirilən misal həm də onu sübut edir ki, tarix ondan zəruri dərslər çıxarılmadığı təqdirdə daha amansızlıqla təkrar olunur”.

Kitabda illərdən bəri tarixşünaslığımızda tələyüklü mövzu kimi araşdırılan “erməni məsələsi” probleminə akademik xüsusi aydınlıq gətirir: “Ümumiyyətlə,

Azərbaycan dövlətçiliyini və xalqını bir təhdid, qorxunc kabus kimi izlədiyini demək üçün əlimizdə hər cür əsasın olduğunu deyərək, bu proseslərin səbəblərini və mahiyyətini açmağın tarixçilərimiz qarşısında duran çox ciddi problemlərdən biri olduğunu da vurğulayır.

Görkəmli alim proseslərin pərdəarxası ilə bağlı vacib məqamların olmasını da xatırladır, onların hələ də qaranlıq qalmasını təəssüflə vurğulayır: “Erməni dövlətinin yaradılması prosesinin kökləri, gedişi və fəsadları haqqında bir çox kitablar yazılsa da, proseslərin pərdəarxası ilə bağlı xeyli vacib məqamlar hələ də qaranlıq qalır”.

Akademik Azərbaycan dövlətinə və dövlətçiliyinə, bir

masi Ermənistanın heç bir əsas olmadan torpaqlarımızın 20 faizini işğal etməsi faktını bir daha bütün çılpalığı ilə beynəlxalq aləmə bəyan etdi, qarşı tərəfə sarsıdıcı zərbə oldu.

Tarixi qaynaqlar toplusunda sənədlərin tərcüməsi ilə yanaşı, onların orijinal variantının da nəşr edilməsi bu nadir mənbənin mötəbərliyini daha da artırır. Akademik Ramiz Mehdiyevin tarixə dair digər tədqiqatları kimi, bu əsər də keçmişə yanlış yanaşma hallarının, əsassız və saxta şərhlərin, tarixşünaslığımızdakı ağ-qara ləkələrin aradan qaldırılmasına xidmət edəcək. Bu tədqiqat, eyni zamanda, tarixşünaslığımızın başqa dövrlərinə də sistemli və obyektiv yanaşılması işinə təkan verəcək. Yeni kitabın əhəmiyyəti bir də ondadır ki, ali məktəblərin bakalavr və magistr pilləsinin tələbələrində bu toplu vasitəsilə Azərbaycan tarixinin mühüm bir dövrünün problemlərinə həsr edilmiş məsələləri fakültativ kurslarda öyrətmək asanlaşacaq.

“Tariximizin xanlıqlar dövrünün siyasi irsi sənədlər işığında” kitabı tarixçilər və Azərbaycan tarixi ilə maraqlanan oxucular üçün qiymətli mənbədir.

Qasım HACIYEV,
AMEA Qafqazşünaslıq
İnstitutu ermənişünaslıq
söbəsinin müdiri, tarix üzrə
elmlər doktoru

Xanlıqlar dövrü tarixinin siyasi irsi sənədlər işığında

sazişlərdən sonra üzləşdiyimiz faciələrin yalnız bir neçəsidir”.

Akademik bu problemin haradan qaynaqlandığını şərh etmək üçün bir sıra tarixi sənədlərə müraciət edir, onların mahiyyətini açıqlayır: “Bəli, heç kəs inkar edə bilməz ki, xalqımızın başına gətirilən faciələr çarizmin qəddar və qanlı mahiyyətindən, müstəmləkəçi xislətindən, ənənəvi türk düşmənciliyindən qaynaqlanırdı. Buraya tərəddüd etmədən türklərə qarşı tarixən bütün varlığı ilə sonsuz kin bəsləyən və onu ilk fürsətdə ortaya qoyan erməni millətçiliyi amilini də əlavə etmək lazımdır. Azərbaycanın siyasi tarixini bir qədər diqqətlə oxumaq kifayət edir ki, erməni amilinin Qafqaz Albaniyasından indiyədək ölkəmizi qəsb edən bütün yadelli müstəmləkəçilərin əlində Vətənimizə qarşı qisas, cəza və intriqa aləti rolunu oynadığına konkret faktlar əsasında

şı vahid cəbhədən çıxış edə bilsəydilər, şübhəsiz, torpaqlarımızın bu qədər asanlıqla işğalı da mümkün olmayacaqdı. Eləcə də ermənilərin vətənimizə kütləvi şəkildə köçürülməsi və gələcəkdə Azərbaycan torpaqlarında erməni dövlətinin yaradılması perspektivsiz olacaqdı.

Kitabda Azərbaycan dövlətinin ağır problemi çevrilən Ermənistan--Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin hələ də davam etməsinin kökü, səbəbi, nəticəsi konkret şəkildə şərh edilərək göstərilir ki, əgər xanların özbaşınalığı və separatçı davranışları Şimali Azərbaycanın çarizm tərəfindən işğalı və 1828-ci il Türkmənçay sazişinin müddəalarına əsasən İran ermənilərinin Qarabağa, Naxçıvana və İrəvana köçürülməsi ilə yekunlaşmışdısa, ötən əsrin 90-cı illərinin əvvəlində üzləşdiyimiz vəziyyət Ermənistanın öz havadarlarının birbaşa dəstəyi ilə

Azərbaycan ərazilərində erməni dövlətinin yaradılması məsələsindən danışarkən qeyd edilməlidir ki, bu, öz başlanğıcını bilavasitə xanlıqlar dövründən götürən və indiyədək davam edən, çoxsaylı faciələrə və qırğınlara yol açan tarixi bir bələdir. Obrazlı desək, erməni dövlətinin yaradılması hadisəsi və onun fəsadları xanlıqlar dövrünü müasir dövrlə əlaqələndirən tarixi bir bağdır”.

Burada maraqlı müqayisə aparan akademik tarixi proseslərin axarı fonunda nəticəni diqqətə çatdırır: “Apardığımız bu paralel tarixin, həqiqətin də, təkrarlanması haqqındakı fikrin ən bariz nümunələrindən hesab oluna bilər. Gətirilən misal həm də onu sübut edir ki, tarix ondan zəruri dərslər çıxarılmadığı təqdirdə daha amansızlıqla təkrar olunur”.

Akademik Ramiz Mehdiyev xanlıqlar dövründə meydana çıxmış fəsadların hələ də

qayda olaraq, təhdid kimi erməni dövlətinin yaradılması və bunun mahiyyətinin düzgün açıqlanmamasına da münasibət bildirir: “İctimai fikrimizdə belə bir yanlış baxış hökm sürür ki, Azərbaycan torpaqlarında erməni dövlətinin yaradılması ikinci Rusiya-İran müharibəsindən sonra başlanan prosesdir. Ancaq tarixi mənbələrlə bir qədər dərinlən iş apardıqda biz görürük ki, çarizmin bu siyasi layihəsinin kökləri Səfəvilər dövlətinin qürub çağına qədər gedib çıxır”.

Yeri gəlmişkən qeyd edək ki, bu yaxınlarda Münxen Beynəlxalq Sülh Konfransı çərçivəsində Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin xanlıqlar dövrünün tarixi gerçəkliklərindən birini – Qarabağ xanlığının Kürəkçay müqaviləsində Rusiya imperiyasına Azərbaycanın xırda feodal dövləti olaraq daxil olması həqiqətini təcavüzkar dövlətin başçısına üzbəüz olaraq xatırlat-